

Racisme en de Vlaamse beweging (1830-1885)

🔖 Begrip

Kevin Absillis

Tussen 1830 en 1885 werd binnen de Vlaamse beweging vaak met een zekere sympathie over zogenaamd 'onbeschaafde' volkeren geschreven. Sporen van wetenschappelijk racisme waren er in deze periode niet, wel circuleerden allerhande paternalistische opvattingen en raciale en etnische stereotypen. Vrij algemeen verspreid was wel een negatieve beeldvorming rond Roma-volkeren. Tegen het eind van de 19de eeuw zou ook de Vlaamse beweging zich niet langer aan de invloed van het 'wetenschappelijk racisme' onttrekken.

🕒 Leestijd: 9 minuten

In de Vlaamse beweging bestonden in de 19de eeuw uiteenlopende, soms tegenstrijdige visies op de afbakening van het 'Vlaamse volk'. Orangisten bleven dit volk na de omwenteling van 1830 zien als een onderdeel van het Nederlandse volk.

Pangermanisten beklemtoonden dan weer de Vlaamse verwantschap met het Duitse volk. Voor particularisten was de katholieke geloofsovertuiging een essentieel ingrediënt dat het Vlaamse volk onderscheidde van de protestantse inwoners van Nederland.

Belgisch-patriottische flaminganten benaderden het Vlaamse volk als een op zichzelf staande gemeenschap met een gezamenlijke taal en cultuur die echter staatkundig thuishoorde in het biculturele België. Die laatste benadering was in de 19de eeuw wellicht het dominantst. Ze steunde zowel op 'legalistische' als op 'etnische' overtuigingen: de Belgische grondwet gold als sluitstuk van de politieke organisatie van het land, met inbegrip van al zijn inwoners, maar tegelijk werd er vanaf de eerste Vlaamse teksten (in het bijzonder *De leeuw van Vlaenderen*) vanzelfsprekend vanuit gegaan dat België twee aparte volkeren huisvestte: een Vlaams en een Waals, die op basis van vooral taal en een gedeeld verleden van elkaar te onderscheiden waren. De kritiek op de Franstalige dominantie in de Nederlandstalige provincies, die de voornaamste bestaansreden was van de prille Vlaamse beweging, deed systematisch een beroep op de burgerrechten van de Nederlandstalige inwoners. Daarbij werd vrij consequent benadrukt dat het ging om een culturele strijd, niet om een politieke of staatkundige strijd. In *De eendragt* (2 januari 1848, nr. 16) werd de Vlaamse beweging een 'taelbeweging' genoemd, en heel uitdrukkelijk géén 'democratische beweging', waarmee bedoeld werd dat 'opruiing tegen Orde en Staet' geen oogmerk was. Anders gezegd: in de eerste jaren van haar bestaan koos de Vlaamse beweging uit gematigdheid voor een etnisch-cultureel discours. Voor het Vlaamse volk een nieuw 'sociaal contract' eisen was niet alleen onrealistisch, maar zou ook als onpatriottisch en zelfs staatsgevaarlijk worden gepercipieerd.

De invloed van Herders natie-opvatting op de Vlaamse beweging laat zich voorts moeilijk direct vaststellen. Het is echter aannemelijk dat zijn ideeën via intellectuelen als August Hoffmann von Fallersleben en de gebroeders Grimms de vroegste generaties van de Vlaamse beweging hebben beïnvloed, onder wie ook Jan Frans Willems. In ieder geval vertoonde de Vlaamse beweging een grote belangstelling voor de typische romantische thema's (volksliederen, dialecten, oude literatuur, ...). De directe of indirecte invloed van Herder lag voor de hand: het Duitse volksnationalisme won aan het eind van de 18de en aan het begin van de 19de eeuw aanhang als een reactie op de veroveringsdrang en annexatiedrift van de Franse jakobijnen en wat later Napoleon. Deze Franse regimes werden, vanwege het politieke centralisme, de seculiere inslag en de taalpolitiek, ervaren als een bedreiging voor de culturele diversiteit in heel Europa.

Deze Fransvijandigheid, die al in de Zuidelijke Nederlanden van omstreeks 1800 aanwezig was, zette de prille Vlaamse beweging voor de definiëring van een Vlaamse eigenheid op het spoor van een etnolinguïstisch nationalisme, maar met inbegrip van de 'multiculturalistische' en 'anti-imperialistische' insteek die ook bij Herder viel aan te treffen. Zo noteerde Hendrik Conscience meteen in het voorwoord van zijn allereerste roman *In 't Wonderjaer* (1837):

“

Wanneer men met kennis van zaken de Talen der hedendaegsche beschaefde volken, onder elkander vergelykt, zal men bevinden dat allen, voor onverbasterde inboorlingen, *even schoon en machtig zyn*. Want immers, zoodra eene spraek toereikend is, en woorden genoeg oplevert om de gedachten eener natie, hoe poetisch dezelve ook zyn mogen, uit te drukken, is zy hetgeen zy zyn kan.

Volkeren mogen hun talige en culturele eigenheid dus niet verruilen voor iets exogeens, want dan dreigt verbastering of ontworteling. Tegelijk geldt dat geen enkel volk op culturele superioriteit volk aanspraak kan maken, ook het Franse niet. Elke (beschaafde) taal is intrinsiek even mooi en even waardevol. Voor Conscience stond het van meet af aan vast dat het nieuwe koninkrijk België 'twee onderscheidene volken' (voorwoord bij *De Leeuw van Vlaenderen*, 1838) huisvestte. Het biculturele karakter van de nieuwe staat op zich was niet problematisch, op voorwaarde dat beide 'volken' dezelfde rechten en status werden toegekend.

Van biologische superioriteit is in het bovenstaande discours nog geen sprake, wel van een in het toenmalige Europa tamelijk vanzelfsprekend onderscheid tussen 'beschaafde' en minder 'beschaafde' (lees: buiten-Europese) volkeren. Bij nader inzien valt echter op dat binnen de Vlaamse beweging in de periode 1830-1885 vaak met een zekere sympathie over deze zogenaamd minder beschaafde of onbeschaafde volkeren werd geschreven. Dat geldt voor de inheemse volkeren van Amerika, voor de slaafgemaakte Afrikanen (zie Abolitionisme) en ook voor Joodse migranten in Europa. De natieopvatting van Herder en het gecultiveerde zelfbeeld van een door Fransen en/of Franstaligen onderdrukt Vlaams volk schiepen samen solidariteit met mensen die elders onderdrukt werden (in het bijzonder gekoloniseerden en slaafgemaakten). Het werk van Hendrik Conscience, Pieter F. van Kerckhoven en Domien Sleenckx vertoont sporen van filosemitisme. Sporen van wetenschappelijk racisme zijn er in deze periode niet, wel tal van raciale en etnische stereotypen, paternalistische opvattingen en een fascinatie voor het exotische. Vrij algemeen verspreid is wel een negatieve beeldvorming rond Roma-volkeren.

Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw zou de wetenschappelijke rassenleer het politieke discours rond volk en natie drastisch bijsturen. De Vlaamse beweging zou zich niet aan dit proces weten te onttrekken, maar het lijkt erop dat ze verhoudingsgewijs laat was met het incorporeren van het biologisch racisme. De vroegste sporen van de racialisering van het natie-begrip in Vlaanderen/België zijn in feite aan te treffen in een Franstalig discours over het 'Vlaamse volk' ten tijde van de hongersnood halverwege de jaren 1840. Zo suggereerde de Henegouwse arts Joseph-Désiré Sigart op 12 december 1846 in de Belgische Kamer dat de armoede en honger die het Vlaamse platteland teisterden als gevolg van de aardappelcrisis, te maken hadden met de intrinsieke minderwaardigheid van de bevolking. Sigart had zich letterlijk afgevraagd: 'La race flamande serait-elle d'une nature inférieure comme les races africaine et américaine?' ('Zou het Vlaamse ras zoals de Afrikaanse en Amerikaanse rassen van nature inferieur zijn?', vertaling redactie). Hoewel hij het antwoord op zijn vraag in het midden liet – 'taalisolement' scheen hem de voornaamste verklaring voor de verpaupering van 'la race flamande' – oogstte Sigart flink wat kritiek. Eerst in de Kamer, vervolgens in de vorm van satirische gedichten van Karel Lodewijk Ledeganck en Theodoor van Ryswyck, en van langere beschouwingen van Domien Sleenckx en Ferdinand A. Snellaert. Ook Hendrik Conscience wond zich op over de 'waelsche babbelaer' die de Vlamingen had vergeleken met 'Negers en Africanen'.

Wellicht gebruikte Sigart 'race' nog in de betekenis van 'volk', maar de voorstelling van de Vlaming als behorend tot een soort die in de evolutie van de mens achterop was geraakt, kreeg niet veel later wel degelijk een racistische dimensie toen antropologen en geneeskundigen zich met de zaken gingen bemoeien. Onder invloed van de opkomende rassenleer (i.h.b. de frenologie) zouden Victor Jacques en Emile Houzé op basis van schedelmetingen de inferioriteit van het Vlaamse ras trachten vast te leggen. Jacques 'bewees' in 1883 op basis van ruim honderdvijftig skeletten, uit de grond gelicht op een Brusselse begraafplaats, dat de Vlaming lui, weinig inventief, wellustig en koppig was, vooral ontvankelijk voor zintuiglijke prikkels en intellectueel laag ontwikkeld. Hij nam aan dat dit Vlaamse ras door natuurlijke selectie zou kunnen uitsterven. Jacques' collega Emile Houzé kwam er op grond van weer andere schedelmetingen achter dat de Vlaming in de hiërarchie van mensenrassen ergens tussen de Polynesiërs en de Afrikanen te situeren viel. Volgens (de liberaal) Houzé verklaarde deze raciale inferioriteit waarom Vlamingen overwegend op de katholieke partij stemden.

De Franstalige liberaal Léon Vanderkindere publiceerde in 1868 *De la race et de sa part d'influence dans les diverses manifestations de l'activité des peuples* (1868). Daarin noemde hij de biologische afstamming bepalend voor het menselijk handelen. Ook hij zou zijn antropologische en etnologische ideeën toepassen op de Belgische situatie, maar ontwikkelde wel sympathie voor de Vlaamse beweging en pleitte zelfs voor een soort pangermanisme.

Voor 1885 zijn er geen noemenswaardige Vlaamse/Nederlandstalige geschriften over wetenschappelijk racisme of studies die gebaseerd zijn op de grondbeginselen van dit wetenschappelijk racisme. Wel muteren oude anti-judaïstische vooroordelen (die bijvoorbeeld aan te treffen zijn in de geschriften van Guido Gezelle) vanaf de jaren 1890 in een modern antisemitisme. Het werk van August Snieders is illustratief voor deze evolutie. De veroordeling van de onterecht van spionage verdachte Joods-Franse officier Alfred Dreyfus (1859-1935) wakkerde in deze periode tot ver buiten Frankrijk de polarisering aan. Bovendien werden discussies over het lot van de Joden in Europa in deze periode almaar vaker gevoerd in termen van rassenhygiëne, bloedzuiverheid en degeneratie, noties die stamden uit het discours van een zich als wetenschappelijk presenterende rassenleer. Vanaf het fin de siècle werd het antisemitisme in Europa zo dominant dan eender welke andere vorm van racisme.

Het op de moderne rassenleer gebaseerde antisemitisme werd België in de eerste plaats binnengebracht via Franstalige socialistische milieus. De voornaamste propagator was de Brusselse advocaat, schrijver en anti-Dreyfusard Edmond Picard, die van 1894 tot 1908 senator was voor de Belgische Werkliedenpartij. In verscheidene publicaties gaf hij in de jaren 1890, geïnspireerd door Arthur de Gobineau, Gustave le Bon en Édouard Drumont, niet alleen ruim baan aan zijn angst voor rassenvermenging en nationale degeneratie, maar vertaalde hij zijn Jodenhaat ook in een reeks politieke 'remedies', gaande van de inbeslagname van Joods kapitaal tot een verbod op overheidsbetrekkingen voor mensen van Joodse origine. Het is geen toevalligheid dat Picards *Synthèse de l'antisémitisme* in de jaren 1940 opnieuw werd uitgegeven bij een nationaalsocialistische uitgeverij. In dat boek juicht hij de uitroeiing toe van 'rassen die beschamend zijn voor de beschaving van hun heersers', verwerpt hij de door het christendom gepredikte barmhartigheid en legt hij uit waarom bekering niets verandert aan iemands raciaal gedetermineerde hersenen. Zo verbeterden als Picard drukten weinigen zich uit, maar de mensen in zijn netwerk bleken niet immuun voor zijn antisemitisme. Te denken valt aan Jules Destrée, van 1894 tot 1936 Belgisch parlamentslid van de Belgische Werkliedenpartij, maar ook aan Émile Verhaeren. Door zijn artistieke connecties en zijn sympathie met de Vlaamse beweging had Picard ook invloed op Vlaamse intellectuelen zoals Cyriel Buysse en Karel van de Woestijne.

Tot slot kan worden opgemerkt dat Pol de Mont in de jaren 1890 onder invloed van Arthur de Gobineau overtuigd raakte van de 'arische superioriteit', maar hij bleef dan weer 'opvallend positief' over de Joden (Stynen 2017, p. 414). Het is overigens opvallend dat een zo op taal toegespitst milieu als de Vlaamse beweging uit de 19de eeuw zich maar weinig heeft gemoeid in de internationale wetenschappelijke discussie over de Indo-Europese oertaal (onder andere F. Schlegel, *Über die Sprache und Weisheit der Inder*, 1808). Het zijn deze discussies die voeding zullen geven aan het geloof in een 'arisch ras' en bijdragen aan de opkomst van het wetenschappelijk racisme. Wel aantoonbaar is de invloed van Ernst Moritz Arndt en zijn zogenoemde *Völkerkunde* op de prille Vlaamse beweging.

Literatuur

- M.J.P.M. Weijtens, *Nathan en Shylock in de Lage Landen. De Jood in het werk van de Nederlandse letterkundigen uit de negentiende eeuw*, 1971.
- M. Beyen & G. Vanpaemel. *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog*, 1998.
- L. Beyers, Rasdenken tussen geneeskunde en natuurwetenschap, in: J. Tollebeek, G. Vanpaemel & K. Wils (red.), *Degeneratie in België 1860-1914. Een geschiedenis van ideeën en praktijken*. 2003, pp. 43-77.
- R. De Bont, *Darwins kleinkinderen: de evolutietheorie in België, 1865-1945*, 2008.
- A. Winter, *Migrants and Urban Change. Newcomers to Antwerp, 1760-1860*, 2009.
- F. Caestecker, Vluchtelingen en de transformatie van het vreemdelingenbeleid in België (1860-1914), in: *BTNG/RHBC*, 2010, nr. 3, pp. 345-381.
- L. Stynen, *Pol de Mont. Een tragisch schrijversleven*, 2017.
- K. Absillis, *Het slechte geweten van Vlaanderen. Nationalisme, racisme en kolonialisme in de tijd van Hendrik Conscience*, 2022.